

הרצאה

על אחדות לאומית'

מאת
אהרן ברק

אישי הנשיא, אדוני שר המשפטים, שופטות ושופטים יקרים, משפחות יקרות, מורי ורבותי.
אבקש להעיר היום על האחדות הלאומית. אני עושה זאת לזכרו של זבולון המר, אחדות האומה - ובעיקר אחדות בין חילונים ודתיים - עמדה בראש דאגתו. דומה בעיני שדברי היום היו קרובים לליבו החם.

אחדות מוסדית וערכית

מצטרפים אתם היום, שופטים ושופטות, למדינה מיוחדת במינה: מדינה שהוקמה לאחר שאה לא היתה כמותה; מדינה הנלחמת על נפשה מיום היווסדה; מדינה המתווה בית לאומי לכל פזורי העם היהודי; מדינה היוצרת ערכי תרבות, אמנות ומדע; מדינה המעניקה שוויון זכויות למיעוטים שבה; מדינה השומרת על צביונה הדמוקרטי בתנאים קשים.

יכולתנו לשמור על קיומנו הלאומי ועל הישגינו בחמישים שנות קיומנו במדינה מותנית באחדותנו. אין זו אחדות רעיונית; אין זו אחדות באמונה. בכל אלה אנו שונים זה מזה, וכוחנו בשונות זו. האחדות הגדרשת הינה אחדות בהכרה שאין לנו מסגרת לאומית אחרת; זו אחדות בתפיסה כי המסגרת המדינית היחידה בה נוכל להיות יחד את חיינו הלאומיים היא המסגרת הדמוקרטית. זו אחדות בהבנה, כי גם אם איננו מסכימים להכרעות שמקבלות הרשויות השלטוניות שלנו, אנו מסכימים לכללי המשחק שההכרעות הללו מתקבלות עליהם; זו אותה אחדות המאפשרת לכל אחד מאיתנו לומר: "אינני מסכים לדעות זולתי, אך אגן על זכותו להשמיע אותן."

אחדות זו מחייבת, בתחום המוסדי, הכרה בלגיטימיות של הפעילות השלטונית של רשויות השלטון; זו הכרה בלגיטימיות של הנשיא כרשות המבטאת את האחדות הלאומית שלנו; זו הכרה בלגיטימיות של הכנסת כרשות המחוקקת שלנו; זו הכרה בלגיטימיות של הממשלה כרשות המבצעת שלנו; זו הכרה בלגיטימיות של בתי המשפט ובתי הדין כרשות השופטת שלנו.

אחדות זו מחייבת, בתחום הערכי, הכרה בפלורליזם רעיוני. היא מבוססת על פשרה וסובלנות; היא מותנית בהכרה כי ערך מרכזי השומר על אחדותנו הינו הסובלנות.

1 דברים שנאמרו בטקס השבעת שופטים בבית הנשיא (ביום 22.1.1998).

הסובלנות היא הכוח המאחד המאפשר חיים משותפים בדמוקרטיה פלורליסטית. לא גוכל לחיות עלי-פי תפיסותינו אם לא נהיה רגישים לתפיסות הזולת.

הקרע באחדות

לצערי הרב, אחדות מוסדית וערכית זו הולכת ונפרמת לנגד עינינו. מתרבות הטענות בדבר אי-הלגיטימיות המוסדית של פעולות הרשויות השלטוניות, כגון הממשלה ("אין לכם מנדט") או בתי-המשפט ("אתם ערכאות של גויים"). אך מעל לכל, גדול הקרע בתחום הערכי. ביטוי מובהק לקרע זה הוא בתחום יחסי הדת והמדינה. במקום פשרה וסינתזה בין דת למדינה, בין ערכיה של מדינת-ישראל כמדינה יהודית לבין ערכיה כמדינה דמוקרטית, אנו מגדילים את הפער בין דת למדינה, בין ערכיה כמדינה יהודית לבין ערכיה כמדינה דמוקרטית.

קרע זה הוא בנפשנו: עלינו לעשות הכל כדי לאחותו. הדבר אפשרי. אפשר לעצור את ההתדרדרות; אפשר לעצור את הקרע ההולך ומתרחב; אפשר למצוא פשרה לאומית בענייני דת ומדינה. זו פשרה אשר תהא מבוססת לא על הפרדה ופירוד בין דתיים וחילונים, תוך בידוד המיעוט הדתי; אלא פשרה שתשאף לקירוב והבנה בין דתיים וחילונים, תוך שיתוף המיעוט הדתי בחיי האומה. דומה שזו הפשרה שאל עיקריה שאף וכולון המר, זכרו לברכה.

הפשרה הלאומית – הפשרה של אריאל

מהם יסודותיה של הפשרה הלאומית? בעניין זה אבקש לחזור על רעיונותיו של פרופסור אריאל רוזן-צבי ז"ל; פרופסור למשפט, הנטוע בעולמה של היהדות ובעולמה של הדמוקרטיה, ידיד קרוב לזבולון המר. הפשרה של אריאל מבוססת על *מש הנחות*: ראשית, כל ציבור נשאר באמונתו הבסיסית מבלי שהוא מתחייב לוותר עליה. הציבור הדתי אינו מתבקש לוותר על התפיסה כי המקור העליון של כל סמכות גורמטיבית הוא ציווי אלוהי. הציבור החילוני אינו מתבקש לוותר על התפיסה כי המקור העליון של כל סמכות הוא האוטונומיה של רצון האדם. כל ציבור יישאר באמונתו שלו, תוך הסכמה להסדרים פרגמטיים. במסגרת הסדרים פרגמטיים אלה תבוא הסכמה על חוקה שתעגן את ההסכמה הלאומית אליה הגיעה החברה הישראלית ותמנע שינוי של ההסכמה, אלא ברוב מיוחס.

שנית, כל הסכמה לאומית מחייבת פשרה לאומית. אין לצפות לווייתורים של צד אחד בלבד. בהקשר זה כל צד צריך להיות מודע לכך שלא רק הוא מוותר, אלא גם הצד האחר מוותר; צריכה להיות מודעות לקשיים של הצד האחר ולבעייתיות הקשה שהוא נתון בה. קשיים אלה הם של הציבור הדתי אשר חי בחברה חילונית ותייב להתמודד עימה במסגרת תפיסתו ההלכתית. קשיים אלה הם של הציבור החילוני אשר צריך לוותר על עמדות שהן בסיס לתפיסתו החברתית. אכן, בפשרה לאומית – כל צד מוותר.

שלישית, נקודת-המוצא לכל פשרה לאומית היא חופש הדת וחופש מדת. חופש הדת משמעותו החופש של כל אדם לאמונה דתית ולפולחן דתי על-יפי תפיסתו שלו. חופש מדת משמעותו שלילת כפייה דתית. עם זאת, שני חופשים אלה אינם מוחלטים. כבכל חופש אחר, ניתן לפגוע גם בהם, ובלבד שהפגיעה תואמת את ערכיה של מדינת-ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שהיא לתכלית ראויה ושהיא פוגעת בחופש הדת ובחופש מדת במידה שאינה מעבר לגדר.

רביעית, ההתחשבות ברגשות האדם הדתי והחילוני, כעילה לפגיעה בזכויות אדם, תוכר ברמה חוקתית. על-כן יהיה ניתן, בנסיבות מסוימות, להגביל את חופש התנועה או את חופש הביטוי כדי למנוע פגיעה קשה וקרובה לוודאי ברגשות האדם הדתי או ברגשות האדם החילוני. כמובן, כל פגיעה צריכה לקיים את ערכיה של מדינת-ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, והיא צריכה להיות לתכלית ראויה, ולא מעבר למידה הדרושה. לבסוף, הפשרה הלאומית מתבססת על שלילת ההפרדה בין דת ומדינה. שלילה כזו מקובלת במדינות דמוקרטיות אחדות, כגון קנדה ואנגליה. על-כן תוכר תמיכת המדינה – על בסיס של שוויון – בגופים דתיים, ומתן שירותי דת לכל הדתות על-ידי המדינה.

האם ההכרה הישראלית מוכנה לפשרות הכואבות הללו? האם הציבור החילוני מוכן לפשרת אריאל? האם הציבור החילוני מוכן להמשיך בתפיסה כי אין לקיים בישראל את הפרדת הדת מהמדינה כמקובל בארצות-הברית? האם הציבור החילוני מוכן לאמץ את העמדה לפיה יש להכיר בכוחה של המדינה לתמוך במוסדות דת, ובהענקת שירותים דתיים או בחינוך דתי? האם הציבור החילוני מקבל את הגישה שניתן לפגוע בזכויות האדם שלו למען התחשבות באינטרסים של הציבור הדתי ובצרכיו לשמירה על אורח חייו ולקיום מצוות דינו, תוך איזון אינטרסים ראוי עם צרכי שאר הציבור? האם הציבור החילוני מוכן להתחשב בקשיים הרבים שהציבור הדתי עומד לפנייהם שעה שהוא צריך לחיות במדינה שיש בה רוב יהודי שאינו מתנהג על-פי ההלכה?

אך האם הציבור הדתי מוכן לפשרה? האם הציבור הדתי מוכן להפנים את ההכרה שכמיעוט, הוא זקוק יותר מהחילונים להגנה חוקתית על חופש הפרט והמצפון שלו? האם יהא הציבור הדתי מוכן לצמצם, לגבי העתיד, את החקיקה הדתית הפוגעת בזכויות אדם מטעמים שבדת במקום שפגיעה זו אינה עולה בקנה אחד עם ערכיה של מדינת-ישראל כמדינה דמוקרטית, ובמקום שפגיעה זו אינה לתכלית ראויה והיא מעבר למידה הדרושה? האם הציבור הדתי מוכן לפשרות המבוססות על איזון בין ערכים ואינטרסים גם אם פשרות אלה כואבות הן? האם הציבור הדתי, המצפה לסובלנות של הציבור החילוני כלפיו, מוכן לגלות סובלנות כלפי הציבור החילוני? האם הציבור הדתי מוכן להכיר בכך כי פשרה כואבת לא רק לו, אלא גם לציבור החילוני?

אני משוכנע כי ניתן לבנות גשר – ולו גשר צר מאוד – בין דת ומדינה, בין דתי לחילוני, במדינת-ישראל. מיצויו של גשר זה אינו אך בפשרת אריאל. ייתכנו פשרות אחרות. מה שנדרש הוא רצון טוב; מה שנדרש הוא הכרה כי המאבק אינו בין הכל או לא-כלום; מה שנדרש הוא נכונות לפשרה כואבת. פשרה זו חיונית היא למפעל שבנינו בארץ הזאת; היא חיונית להמשך קיומנו במדינה הזאת.

כשופטים, כוחנו מוגבל. אמת, לכל בעיה יש פתרון משפטי. אך הפתרון המשפטי אינו

הפתרון הראוי לכל בעיה. לא כל בעיה שניתן לפתור בבית-המשפט ראוי לפתור אותה בבית-המשפט. הפתרון ליחסי דת ומדינה ואיחוי הקרע הלאומי מחייב פשרה לאומית. שופטים אינם יכולים לחולל פשרה זו. את תרומתנו שלנו אנו תורמים בפסקי-הדין שלנו; את חלקנו אנו נותנים בגישתנו ההוקתית המבוססת על איון בין ערכים מתחרים; על האיזון בין כוחו של הרוב לבין זכותו של המיעוט; על התפיסה כי זכויות האדם אינן מוחלטות, אלא יחסיות; כי מותר לפגוע בהן לתכלית ראויה, ולא מעבר לגדר; כי דמוקרטיה היא סובלנות, לרבות הסובלנות כלפי הטרנסובלנות.

כל אלה הם תנאים הכרחיים, אך לא מספיקים, לפשרה לאומית. זו דורשת את כוחות הנפש של האומה כולה; זו מחייבת אהבה לזולת, ולא שנאה אליו; זו מצריכה התקרבות והבנה, ולא התרחקות והתנכרות.

בהשקפי על התהליכים העוברים על החברה הישראלית, ליבי מלא דאגה. עם זאת, הוא גם מלא תקווה. אנו עם קטן ונבון; יש לנו היסטוריה ארוכה שניתן ללמוד ממנה על העתיד. ומעל לכל, יש בנו אהבת אחים; יש בנו נכונות להקרבה ולסבל; אין כמונו להתלכדות בשעות סכנה וועם; אין כמונו לראיית עצמנו כעם אחד כאשר אנו מותקפים מבחוץ. מה שנדרש מאיתנו הוא מיצוי כוחות אלה המצויים בנו כאשר הסכנה אינה מבחוץ, אלא מבפנים; מה שמתבקש מאיתנו הוא אחדות – אחדות לא כלפי חוץ, אלא כלפי פנים; אחדות לא כלפי אויבינו, אלא כלפי עצמנו.

הנעמוד בכך?